

РОЗВИТОК ЗМІСТУ ТА СТРУКТУРИ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ У 1944-1991 рр.

У процесі аналізу встановлено, що основними носіями змісту та структури фізичного виховання студентів вузів були навчальні плани і програми єдиного державного зразка. У програмах зміст фізичного виховання диференціювався за спрямуванням, компонентами, рівнем підготовки студентів. З'ясовано, що протягом досліджуваного періоду до структури фізичного виховання студентів вищих навчальних закладів входили два види занять: обов'язковий та факультативний курси.

Ключові слова: фізичне виховання студентів, вищі педагогічні навчальні заклади, зміст та структура фізичного виховання.

Евтушенко Е. Г. Развитие содержания и структуры физического воспитания в высших педагогических учебных заведениях Украины в 1944-1991 гг.

В процессе анализа установлено, что основными носителями содержания и структуры физического воспитания студентов вузов были учебные планы и программы единого государственного образца. В программах содержание физического воспитания дифференцировалось за направленностью, компонентами, уровнем подготовки студентов. Выяснено, что в течение исследуемого периода в структуру физического воспитания студентов высших учебных заведений входило два вида занятий: обязательный и факультативный курсы.

Ключевые слова: физическое воспитание студентов, высшие педагогические учебные заведения, содержание и структура физического воспитания.

Yevtushenko Ye. G. Content and structure development of physical education at Teacher Training universities of Ukraine in 1944-1991.

This article analyzes content and structure development of physical education at Teacher Training universities of Ukraine in 1944-1991. It was proved that the main content and structure carriers of physical education of university students were curricula and programs of common state standard. Updating programs and curricula that influenced content and structure development of

physical education significantly, held in 1948, 1953, 1956, 1963, 1975, 1987 and 1989. In the programs the content of physical education was differentiated by orientation (general physical development; sports improvement; educational and health-improving, vocational and applied physical training), components (theoretical knowledge, practical skills), the level of students' training (preparatory, specialized and sports department). It was found that during the study period major changes in the content were related to its direction. By the end of the 1940s general physical development was a priority, from 1950 till mid-1980s it was sport improvement, from 1987 to 1991 it was educational and health-improving, vocational and applied physical training of students. The structure of the physical education of university students included two kinds of activities: compulsory and optional courses. The curriculum set amount of hours that was set aside for studying these courses. During the study period there were certain volume adjustments depending on changes in the content of physical education.

Key words: students' physical education, Teacher Training universities, content and structure of physical education.

Проблеми відбору найбільш ефективних рухових дій для розвитку фізичних якостей молоді, їх дозування та структурування постійно знаходяться в центрі уваги вчених, педагогів, громадськості. Вочевидь сучасне реформування змісту та структури фізичного виховання не може досягнути бажаного без урахування тих провідних ідей, які були перевірені часом і давали позитивний результат. Здобутки попередніх часів є не лише важливим джерелом збагачення фактами й теоретичними положеннями, але й роблять можливим прогнозування фізичного розвитку молоді за умов певної змістової та структурної побудови навчального процесу.

Аналіз історико-педагогічної літератури свідчить, що різні аспекти фізичного виховання студентської молоді у вищих навчальних закладах розкривалися у дослідженнях І. Адамової, М. Беляєва, Н. Боляк, Б. Ведмеденка, П. Гиренка, М. Ісаєвої, О. Куц, О. Ледовського, К. Михайлова та ін. Особливості професійної спрямованості фізичного виховання майбутніх учителів вивчалися М. Виленським, Л. Вишневою, Б. Грицюком, С. Домбровським, Р. Скульським та ін. Питання концептуальних змін у системі фізичного виховання висвітлювалися у працях Ю. Івасюти, В. Язловецького та ін.

Проте, огляд літератури дає підстави вважати, що спеціальних досліджень, присвячених розвитку змісту та структури фізичного виховання у вищих педагогічних навчальних закладах, не проводилося.

Мета статті – на основі аналізу навчальних планів та програм дослідити особливості розвитку змісту та структури фізичного виховання у вищих педагогічних навчальних закладах протягом 1944-1991 рр.

Основними носіями змісту та структури фізичного виховання у педагогічних вузах були навчальні плани і програми. Перша загальнодержавна програма з фізичного виховання для вузів була затверджена у 1937 р. Вона складалася з двох змістових компонентів: теоретичного і практичного. Теоретична підготовка передбачала засвоєння знань з історії фізичного виховання, самоконтролю, санітарно-гігієнічних вимог. Практична частина присвячувалася оволодінню основами гімнастики, легкої атлетики, лижного спорту, плавання, спортивних ігор. Програма будувалася відповідно до комплексу ГПО (готовий до праці і оборони). За своїм спрямуванням зміст цієї програми був орієнтований, у першу чергу, на загально-фізичну та військову підготовку молоді.

Програма передбачала таку структуру фізичного виховання: обов'язкові навчання на перших трьох курсах та факультативні заняття на четвертому курсі. Згідно навчального плану обов'язкові навчання проводилися у обсязі 2 год. на тиждень та включалися до розкладу академічних занять. Факультативні заняття не входили до розкладу, на них відводилося 60 год. (2 год. на тиждень).

Програма 1937 р. діяла до кінця 1940-х рр. У 1948 р. була уведена в дію спеціальна програма з фізичного виховання для педагогічних інститутів. У ній, не дивлячись на те, що основою залишався комплекс ГПО, військова підготовка поступово відходить на другий план. Акцент робився на загально-фізичний розвиток, набагато більше уваги відводилося спорту. На спортивне удосконалення, перш за все, були зорієнтовані факультативні курси. Вони організовувалися у всіх вузах і велися за такими видами спорту: гімнастика, легка атлетика, баскетбол, плавання, лижний спорт. Організація факультативних курсів за іншими видами спорту була можливою лише за спеціальним дозволом Міністерства вищої освіти СРСР [1, с. 2]. Програмою передбачалося збільшення обсягу годин фізичного виховання за рахунок факультативу. Згідно з навчальним планом на першому та другому роках навчання на факультатив відводилося по 2 год. на тиждень; у наступні роки – по 4 год.

Але вже на початку 1950-х рр. вступає в дію нова програма для студентів педагогічних вузів. У ній були відображені більш високі вимоги до загально-фізичної та спортивної підготовки. Так, студенти, які завершували навчання на другому курсі мали обов'язково скласти усі норми ГПО II ступеня, а ті студенти, що займалися у спортивних секціях – виконати

нормативи III спортивного розряду. У програмі чітко фіксувалося поєднання загально-фізичної і спортивної підготовки. На загально-фізичну підготовку був зорієнтований обов'язковий курс, а факультативний курс – на спортивне удосконалення студентів.

Крім того, передбачався поділ змісту фізичного виховання за рівнем фізичного розвитку студентів. Згідно програми практичні заняття проводилися за такими навчальними відділеннями: спеціальним, підготовчим та спортивного удосконалення. Це давало можливість вивести в окрему групу найбільш обдарованих до спорту студентів та забезпечити їм повноцінне тренування.

Структурна побудова фізичного виховання відповідно до навчального плану для педагогічних вузів складалася з двох видів занять: обов'язкового курсу загальної фізичної підготовки (180 годин на першому та другому курсах педагогічних інститутів і 100 годин на першому та другому курсах учительських інститутів) та факультативного курсу спортивного вдосконалення (2 години на тиждень на першому і другому курсах та 4 години на третьому і четвертому курсах) [2, с. 6].

Щоб оптимізувати структуру фізичного виховання і добитися максимального виконання програми, у педагогічних вузах проводилися зміни у навчальних планах. Враховуючи, що завдання загальної фізичної підготовки мали вирішуватися школою, зменшувався обсяг обов'язкового курсу. Аргументом на користь скорочення годин на цей курс було і те, що завантаження спортивних споруд обов'язковими заняттями заважали роботі спортивних секцій[2, с. 6]. Отже, зміни навчального плану були орієнтовані на покращення умов для розвитку спорту серед студентів. Для посилення контролю за рівнем спортивної підготовки студентів педагогічних інститутів Міністерство освіти УРСР рекомендувало проводити залік із факультативного курсу спортивного удосконалення для третіх і четвертих курсів у 7 семестрі за вимогами III розряду з обраного виду спорту [3, с. 64].

У 1956 р. була затверджена нова редакція попередньої програми під назвою «Обов'язковий курс фізичної підготовки за комплексом «Готовий до праці та оборони СРСР». У ній була підтверджена спортивна спрямованість змісту фізичного виховання студентів. Зокрема, вводилася спортивна спеціалізація за такими видами: легка атлетика (для всіх вузів), лижний спорт, гімнастика, плавання, велоспорт, спортивні ігри та за іншими, в залежності від умов навчальних закладів. Міністерство вищої освіти УРСР дозволяло замінювати курс загальної фізичної підготовки спеціалізацією за видами спорту. Наприклад, у Горлівському педагогічному інституті іноземних мов основною спеціалізацією було обрано баскетбол [5, с. 31]. У

Сумському педагогічному інституті групи спортивного удосконалення мали таку чисельність: спортивна гімнастика – 30 чол., легка атлетика – 18, волейбол – 40, баскетбол – 25, велосипедний та лижний спорт – 25, фехтування – 10, настільний теніс – 20 [6, с. 26]. Як свідчили звіти педагогічних інститутів спортивна спеціалізація навчальних груп сприяла підвищенню якості спортивної підготовки студентів і поліпшенню спортивно-масової роботи.

Фізичне виховання на першому та другому курсах факультету підготовки учителів 1-4 класів через відсутність спеціальної навчальної програми проводилася за програмою фізичного виховання педагогічних училищ на базі середньої освіти [5, с. 1].

На факультетах педагогічних інститутів погодинний обсяг викладання фізичного виховання різнився в залежності від навчального плану дисципліни. Наприклад, на спеціальності «Іноземна мова та вихователі школи-інтернату» фізичне виховання викладалося протягом 1-4 семестрів у обсязі 130 год. із них: 30 год. відводилося на лекції і 100 – на практичні заняття. Обсяг щотижневих занять дорівнював 2 год. У 2 та 4 семестрі з цього предмету були заплановані заліки. З 1 по 6 семестр в обсязі 200 год. як факультативна дисципліна викладалося «Спортивне удосконалення» [4, с. 95]. На спеціальності «Українська мова та література» на фізичне виховання у 1-4 семестрі відводилося 140 год., усі вони проходили у формі практичних занять. Протягом 1, 2 та 3 семестрів обсяг навчального навантаження складав 2 год. на тиждень, а в 4 семестрі – 3. У 2 та 4 семестрі з цього предмету були заплановані заліки. З 3 по 6 семестр в обсязі 140 год. як факультативна дисципліна викладалося «Спортивне удосконалення» [4, с. 88].

Чергова програма з фізичного виховання студентів вузів була затверджена у 1963 р. У ній зберігався курс на спортизацію фізичного розвитку студентів. Для цього основними засобами фізичного виховання проголошувалися такі види спорту: гімнастика, легка атлетика, лижний спорт, плавання, баскетбол, волейбол. Зміст фізичного виховання передбачав оволодіння руховими діями, властивими цим видам спорту. Вимоги програми пов'язувалися вже не з нормативами комплексу ГПО, а з нормативами Єдиної спортивної кваліфікації. З 1965 р. почали діяти об'єднані (міжвузівські) відділення спортивного удосконалення за окремими видами спорту, які проводили систематичну та якісну роботу із студентами високої спортивної кваліфікації.

Отже, згідно з програмою 1963 р. завданням спортивної підготовки студентів підпорядковується вже не лише факультативний, а й основний

курс, обов'язковий для всіх студентів. Програма, також, передбачала підготовку молоді до самостійної роботи в якості суддів з видів спорту.

У програмі 1963 р. з'явилися й інші змістові новації. Зокрема, у ній вперше був уведений розділ з професійно-прикладної фізичної підготовки. Вона поділялася на професійно-прикладну (виробничу) та військово-прикладну. Професійно-прикладна фізична культура спрямовувалася на створення передумов для успішного оволодіння певними професіями, на оптимізацію професійної діяльності та її впливу на людину. Отже, професійно-прикладна фізична підготовка з 1960-х рр. починає розглядатися як один із змістових напрямів радянської системи фізичного виховання студентів, який повинен був формувати прикладні знання, фізичні та спеціальні якості, уміння та навички, що закладали підвалини для успішної професійної діяльності.

У деяких вузах заняття з фізичної культури почали проводитися з урахуванням специфіки факультету. Наприклад, в Херсонському педагогічному інституті до навчальних планів з фізичної культури на другому курсі природничого факультету були введені заняття з народної греблі. Вони забезпечували підготовку студентів до проходження педагогічної практики зі збору флори і фауни на Дніпрі [8, с. 87].

У зв'язку з тим, що основний та факультативний курс фізичного виховання за своїм змістом складали єдине ціле, пов'язане з розвитком спортивних навичок, була скорегована структура фізичного виховання. Протягом усього терміну навчання на неї відводилося по 140 год. на рік (по 4 год. щотижневих занять). При цьому, на першому та другому курсах планувалося 70 год. на рік обов'язкового курсу та 70 год. – факультативного. На решті курсів – 140 год. на рік факультативних занять. Крім того, важливою новацією було введення до навчальної програми диференційованих нормативів і оцінок: «незадовільно», «задовільно», «добре», «відмінно». У 1-4 семестрах у якості підсумкової атестації з фізичного виховання залишався залік [7, с. 6].

У 1975 р. Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти СРСР затвердило нову програму «Фізичного виховання для вузів». У ній зберігалася та набувала нового наповнення спортивна спрямованість змісту фізичного виховання студентів. Свідченням цього є те, що основну її частину складав навчальний матеріал для відділення спортивного удосконалення.

З початку 1980-х рр. акцент у змісті фізичної підготовки молоді почав зміщуватися з вирішення спортивних завдань на забезпечення масового оздоровлення. Формальне закріплення цього процесу відбулося після введення в дію у 1987 р. комплексної програми з фізичного виховання для

вузів. Оздоровлення у ній планувалося здійснювати шляхом послідовного наростання фізичних навантажень від молодших до старших курсів. Для того щоб забезпечити успішне формування рухових умінь і навичок через їх багаторазове повторення та удосконалення, зміст вузівської програми ув'язувався із матеріалом програм загальноосвітніх, професійно-технічних та середньо-спеціальних навчальних закладів.

Оздоровче спрямування змісту фізичного виховання студентів вузів доповнювалося і більш глибокою освітньою підготовкою. Програмою передбачалося, що студенти мали засвоїти знання з основ теорії та методики організації фізичного виховання і спортивного тренування; бути готовими до пропагандистської роботи у галузі фізичної культури; виступати у якості організаторів, тренерів та спортивних суддів. Для того, щоб посилити увагу студентів до освітньої складової у залікові вимоги з фізичного виховання вводилися питання з методики використання засобів фізичної культури і спорту у побуті та професійній діяльності.

Оздоровчо-освітня спрямованість змісту фізичного виховання студентів вузів була збережена і в базовій програмі для вищих навчальних закладів, затвердженій Державним комітетом СРСР з народної освіти у 1989 р. У ній метою фізичного виховання проголошувалося формування фізичної культури студента та здатності реалізовувати її у професійній, фізкультурно-спортивній діяльності, в побуті та сім'ї. Крім того, головним змістом усіх розділів базової програми окрім поліпшення рухової діяльності було формування особистісної потреби у фізичному удосконаленні та здоровому способі життя. Зберігалася у цій програмі і професійно-прикладна спрямованість фізичного виховання.

У програмах 1980-х рр. була збережена диференціація фізичного виховання за відділеннями: підготовчим, спеціальним, спортивного удосконалення. Заняття у цих відділеннях проводилися за двома змістовими компонентами: теоретичним і практичним.

Незмінним залишалася і структура фізичного виховання у вищих навчальних закладах. Так, базовий курс реалізовувався у вищій школі протягом усього періоду навчання через два види занять: обов'язкові і факультативні. У навчальних планах вони мали такий обсяг: у перших чотирьох семестрах – по 2 год. обов'язкових та по 2 год. факультативних занять; у всіх наступних семестрах – по 4 год. факультативних занять на тиждень. У вищих педагогічних навчальних закладах фізичне виховання викладалося у такому обсязі на всіх спеціальностях.

Отже, проведений аналіз дає підстави зробити наступні висновки: основними носіями змісту та структури фізичного виховання студентів вузів

були навчальні плани і програми єдиного державного зразка. Оновлення програм та навчальних планів, які суттєво впливали на розвиток змісту та структури фізичного виховання, відбувалися у 1948, 1953, 1956, 1963, 1975, 1987 та 1989 рр. У програмах зміст фізичного виховання диференціювався за спрямуванням (загальний фізичний розвиток; спортивне удосконалення; освітньо-оздоровча, професійно-прикладна фізична підготовка), компонентами (теоретичні знання, практичні уміння), рівнем підготовки студентів (підготовче, спеціальне, спортивне відділення). Протягом досліджуваного періоду основні зміни у змісті стосувалися його спрямування. До кінця 1940-х рр. пріоритетом був загально-фізичний розвиток, з 1950-х – до середини 1980-х рр. – спортивне удосконалення, з 1987 по 1991 рр. – освітньо-оздоровча та професійно-прикладна фізична підготовка студентів. У структуру фізичного виховання студентів вищих навчальних закладів входили два види занять: обов'язковий та факультативний курси. Навчальним планом встановлювався обсяг годин, який відводився на опрацювання цих курсів. Протягом досліджуваного періоду відбувалися певні коригування обсягу в залежності від змін у змісті фізичного виховання.

Подальшої розробки потребує дослідження особливостей диференціації змісту фізичного виховання студентів педагогічних вузів за статевою ознакою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Положение и программы по физической культуре. – М., 1948. – 84 с.
2. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 1121, 21 арк.
3. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 1657, 264 арк.
4. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 1857, 105 арк.
5. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 2609, 216 арк.
6. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 2610, 106 арк.
7. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 3761, 218 арк.
8. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 4637, 114 арк.

Відомості про автора:

а) прізвище, ім'я, по батькові: Євтушенко Євген Григорович

б) вчене звання: ---

в) науковий ступінь: ---

г) місце роботи: СНАУ, кафедра фізичного виховання

д) адреса для листування: 40000, м. Суми, вул. Г. Кондратьєва 160,
кафедра фізичного виховання